

Društveno-istorijski i politički korijeni ZAVNOBiH-a

Enver Redžić

Istorijski značaj ZAVNOBiH-a, čiju 25-godišnjicu obilježavamo ovim naučnim skupom, određen je sumom činjenica koje u bosanskoj istoriji povlače jasnu granicu između predzavnbihovske i zavnbihovske Bosne i Hercegovine. Istorijska era Bosne i Hercegovine, otpočeta ZAVNOBiH-om, proklamovala je načela društvene i nacionalne jednakosti i ravnopravnosti njenih građana i naroda, ukidanje izrabljivanja čovjeka po čovjeku i naroda po narodu, ukidanje klasnih i nacionalnih privilegija, koje su u predzavnbihovskoj istoriji Bosne i Hercegovine bile međusobno uslovljene i duboko se prožimale.

Upravo na socijalnoj nejednakosti njenih građana temeljila se gotovo petvjekovna istorija neravnopravnosti naroda Bosne i Hercegovine, istorija koja je značila svojevrsno nacionalno otuđenje naroda Bosne i Hercegovine.

Zavnbihovskoj epohi prethodila su četiri značajna istorijska perioda različita po dužini trajanja, po društvenim i političkim odnosima, po društveno i nacionalno privilegisanim snagama, po položaju koji je u tim periodima imala Bosna i Hercegovina.

Prvi period ispunio je proces konstituisanja srednjovjekovne bosanske države, kojoj istorijske okolnosti nisu dopustile da se učvrsti i da učvršćena preodoli unutrašnje sukobe koji su je potresali i da odbije silovite spoljne talase u kojima je konačno završila 1463. godine.

U turskom periodu bosanske istorije koji je trajao preko četiri stoljeća, Bosna i Hercegovina živjela je u sistemu osmanskog feudalizma koji je u raznim istorijskim fazama doživljavao određene transformacije. U okviru tog sistema u procesu njegovog formiranja obrazovalo se muslimansko društvo na čelu sa feudalnom klasom, društvo čiji su pripadnici, za razliku od nemuslimanskog elementa u Bosni i Hercegovini, bili višestruko privilegisani. U muslimanskoj feudalnoj klasi bila je koncentrisana društveno-ekonomska i društveno-politička moć, dok je nemuslimanska masa stanovništva Bosne i Hercegovine postepeno dolazila u položaj socijalno-ekonomski izrabljenih i politički obespravljenih. Drugim riječima, nastala kao rezultat istorijskih procesa, izazvanih dolaskom i stabilizacijom Turaka u ovim zemljama, nova vjerska podijeljenost bosanskog društva, izražena u njegovom izmijenjenom religijskom trijalizmu, odraziće se i u njegovoj promijenjenoj klasnoj struk-

turi, u kojoj su feudalci i masa slobodnih seljaka pripadali vjeri osvajača — islamu, a izrabljivano i zavisno seljaštvo u ogromnoj većini pravoslavnoj i katoličkoj religiji. Ovdje je riječ o dijalektičkom procesu koji jedinstveno obuhvata i sadrži tokove islamizacije i transformacije srednjovjekovnog bosanskog društva u specifično društvo osmanskog feudalizma u Bosni i Hercegovini. Islamizacije u Bosni, dakle, nema izvan procesa konstituisanja osmanskog feudalnog društva, niti se pak osmanski feudalni sistem u Bosni konstituisao izvan tokova islamizacije. Na toj neosporno veoma složenoj osnovi razilazili su se interesi Bosanaca muslimana i nemuslimana.¹⁾ Ako je njihov nastanak bio uslovljen dolaskom Turaka u ovu zemlju, Bosanci muslimani su — sasvim prirodno — u trajnoj povezanosti Bosne sa Turskim Carstvom vidjeli budućnost Bosne i svoju sopstvenu. Socijalne i vjerske razlike i suprotnosti dopunjavane su političkim sukobima, koji su izražavali sve dublju krizu sistema. Bune i ustanci raje protiv feudalnih gospodara u Bosni i Hercegovini, svojom društvenom sadržinom, bili su antifeudalni i objektivno antiturski pokreti. Znamo, međutim, da ova dva pokreta, uprkos dubokom prožimanju, nisu imala istu sudbinu. Kraj turskog perioda bosanske istorije nije bio i kraj feudalnog društva u Bosni i Hercegovini.

Poznato je da je evropsko-hrišćansko, austrougarsko razdoblje bosanske istorije bilo deset puta kraće. Novi upravljači Bosne i Hercegovine iz Beča i Pešte nisu bili ni voljni ni sposobni da riješe društvenu i političku krizu u Bosni i Hercegovini, iako su gajili namjeru da u njoj trajno ostanu. Štaviše, u muslimanskom elementu, prije svega u muslimanskoj feudalnoj klasi, oni su potražili i našli oslonac, uprkos činjenici da su najjači otpor svome osvajačkom pohodu doživjeli upravo sa te strane. Istorijska nauka je utvrdila da je svoj politički interes u Bosni Austrija mogla uspješno da ostvaruje čuvajući društveni interes bosanske feudalne klase, osiguravajući joj i dalje privilegisani položaj u društvu. Ovaj naoko društveno-politički neprirodni savez završio je porazom i jednog i drugog partnera u oluji prvog svjetskog rata. I u ovome periodu se pokazalo da je u bosanskom društvu, koje još nije prestalo da egzistira kao feudalno, niti se još bilo široko razvilo kao kapitalističko, socijalna nejednakost građana predstavljala osnovu neravnopravnosti naroda Bosne i Hercegovine. Klasno izrabljivanje izražavalo se i kao nacionalno ugnjetavanje, a klasne privilegije povlačile su za sobom nacionalnu neravnopravnost.

Pa ipak, iako sporo, u Bosni se razvijao proces transformacije dotrajalog, feudalnog u novo kapitalističko društvo. Ovaj društveno-ekonomski proces bio je praćen buđenjem, razgaranjem i razvijanjem nacionalnih pokreta Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini, koji su, uprkos elementima kompro-

¹⁾ Kada je riječ o klasnoj polarizaciji bosanskog društva u turskom periodu, nije potrebno da ovdje izlažem istorijske tokove i procese koji su bili nužna pretpostavka stanja društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini na kraju ovog njenog višestoljetnog istorijskog razdoblja. Znatno prije nego što je ostvarena relativna podudarnost klasnih, religijskih i etničkih struktura, društveni razvitak u Bosni i Hercegovini u turskom periodu morao je da prođe veoma značajne etape u kojima je formiranje nove feudalne klase bilo praćeno zaoštavanjem socijalnih suprotnosti, čiji polovi nisu bili samo muslimanska feudalna klasa — hrišćanska raja, odnosno musliman-hrišćanin, nego u prvoj fazi i polovi: muslimanski feudalac — muslimanska raja. Drugim riječima, unutar muslimanskog društva u Bosni, na početku njegovog konstituisanja, bile su prisutne relativno oštre socijalne suprotnosti, koje su, poznato je, svoj izraz nalazile u nizu buna i sukoba na klasnoj osnovi.

misa, po svome suštinskom opredjeljenju objektivno bili protivaustrijski, iako, među njima postoje veoma značajne razlike, naročito ako bismo ih posmatrali isključivo iz perspektive njihovih oficijelnih subjektivnih nosilaca. Ali, kao srpski i hrvatski, oni su istovremeno bili i protivbosanski, jer su Bosnu situirali u zemlje — matice, Srbiju i Hrvatsku. Bosanskoj ideji ostala je privržena samo muslimanska feudalna klasa, koja je, nesumnjivo, bila politički reprezentant bosanskih muslimana. Međutim, izražavajući interese klase koja se još održavala, zahvaljujući prvenstveno politici stranog upravljača, bosanska nacionalna ideja je morala da doživi sudbinu svojih društvenih i političkih nosilaca i protagonista. Prije toga, bili su je, čak, napustili i sami oficijelni austrijski faktori, koji su dugo vremena činili sve da uspije i da se afirmiše. Istorija nije mogla da osigura budućnost ideji, koju su zastupale društvene i političke snage prošlosti. Socijalna nejednakost koju je u Bosni i Hercegovini u novim oblicima produžilo kapitalističko društvo bila je baza nacionalizma, nacionalne isključivosti, a ne nacionalne ravnopravnosti.

Poslije mnogih stoljeća, južnoslavenski narodi našli su se na samom kraju 1918. godine, ravno prije pola stoljeća, prvi put ujedinjeni u svojoj jugoslavenskoj državi. Međutim, time nije bila ispunjena i njihova težnja da žive u slobodi i ravnopravnosti. Nova država nije bila zajednica ravnopravnih nacija, već je u njoj bila privilegisana najveća među njima, zahvaljujući privilegisanom političkom položaju njene buržoazije. Nije potrebno da se ovdje bavimo ispitivanjem načina kako je srpska buržoazija uspjela da se nađe i održi na kormilu nove države u toku njenog kratkog života. Osnovne činjenice istorijska nauka je neosporno utvrdila i dobro osvijetlila i nova istraživanja mogu samo da prošire i upotpune naša današnja saznanja. Dominacija srpske buržoazije u političkom životu Jugoslavije potvrdila se, pored ostalog, i činjenicom da je Bosna i Hercegovina, kao, uostalom, i druge istorijske pokrajine i zemlje, izgubila status administrativno-političke jedinice svega nekoliko godina poslije stvaranja nove države. Kao da je trebalo da dođe do državnog ujedinjenja Bosne i Hercegovine i drugih jugoslavenskih zemalja, pa da bude likvidiran i njihov i njen administrativni i politički integritet, koji je ona uspjela da održi u višestoljetnoj istoriji strane — turske i austrougarske — uprave.

Čime se objašnjava činjenica da je ujedinjenje južnoslavenskih naroda i zemalja u novu državu za Bosnu i Hercegovinu, i ne samo za Bosnu i Hercegovinu, značilo nemogućnost njene političko-upravne posebnosti? Mislim da su pri tome bila odlučujuća sljedeća dva momenta.

Jedan je bio taj što u vrijeme ujedinjenja (1918) u Bosni i Hercegovini nije postojala društveno-politička snaga sposobna da ujedini bosansko društvo na platformi njenog političkog integriteta i ravnopravnog položaja sa drugim zemljama koje su sa njom zajedno sačinjavale novu jugoslavensku državu. Srpska buržoazija u Bosni i Hercegovini u svome nacionalnom programu istakla je i tokom decenija zalagala se za priključenje Bosne i Hercegovine nacionalnoj matici — Srbiji. S druge strane, hrvatska građanska politika u Bosni i Hercegovini insistirala je na priključenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. Jedino je muslimanska feudalno-građanska politika zastupala stanovište o autonomnom položaju Bosne i Hercegovine. Pri tome ona se rukovodila težnjom da se očuvaju društvene privilegije Muslimana i istovremeno da špekulacijama onemoguću u Bosni i Hercegovini političku prevlast i monopol jednog ili drugog nacionalizma. Autonomna Bosna i Herce-

govina u koncepcijama ove politike podrazumijevala je vodeći položaj Muslimana u Bosni i Hercegovini, čime je u suštini, poput srpske i hrvatske građanske politike, odbacivala princip nacionalne ravnopravnosti.

Na kraju, socijalistički radnički pokret u Bosni i Hercegovini, dosljedan svome shvatanju o jedinstvenom jugoslovenskom narodu, nije pitanju političkog položaja Bosne i Hercegovine pridavao takav značaj kao spomenute građanske političke snage.

Drugi momenat predstavljala je pobjeda velikosrpske koncepcije o uređenju države, u kojoj je dominantnu političku poziciju držala srbijanska buržoazija. U konkurentskoj borbi sa buržoazijama drugih zemalja za primat u novoj državi, ova buržoazija imala je niz prednosti, među kojima su od bitnog značaja bile sljedeće: ona je imala svoju nezavisnu nacionalnu državu — njena država pripadala je savezu pobjedničkih država, i što je osobito značajno, raspolagala je organizovanom vojnom silom. Ideja Velike Srbije značila je državno okupljanje srpskih zemalja u koje su, pored »srpskih država«, Srbije i Crne Gore, spadale Bosna i Hercegovina, Makedonija i neki dijelovi Vojvodine i Dalmacije. U istorijskoj realnosti kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije ona je našla značajne mogućnosti da se praktično izrazi. Jugoslavenski centralistički državni oblik odgovarao je hegemonističkim težnjama velikosrpske buržoazije, a jugoslavenski nacionalni unitarizam bio je veoma pogodan plašt agresivnom velikosrpskom nacionalizmu.

Iako je rođena i živjela u drukčijim istorijskim uslovima, buržoaska nacionalna ideja Velike Hrvatske nosila je Bosni i Hercegovini istu sudbinu — ukidanje njene političko-upravne posebnosti i inkorporiranje u hrvatsku državu. Praktično je počela da se ostvaruje sa Hrvatskom banovinom uoči drugog svjetskog rata, a realizirana je kao element raspada kraljevine Jugoslavije u tvorevini fašističkih okupatora — Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U njoj je velikohrvatska nacionalna ideja demonstrirala svoju apsurdnu isključivost, a praksom ljudskog i nacionalnog obespravljivanja svoj mračni protivrazumski karakter.

Tok našeg razmatranja otvara pitanje transformacije ideje nacionalnog oslobođenja u praksu nacionalne supremacije i potčinjavanja, pitanje istorijskog procesa koji je doveo do pojave velikosrpske, odnosno velikohrvatske nacionalne ideje. Treba odmah reći da je ovdje riječ o jednoj pojavi karakterističnoj i zakonitoj u istoriji nastanka i razvoja nacionalnih država. Poznato je da je konstituisanje nacionalnih država, što je najprije na Zapadu, a zatim na Istoku izvršeno pod vođstvom buržoazije, bilo praćeno težnjama tih država, odnosno njihovih buržoazija za proširenjem državnih teritorija. Ovakve težnje bile su najčešće prikrivane i najavljivane parolama kao što su: sloboda, jednakost i bratstvo, ili oslobođenje i ujedinjenje sa maticom nasilno otrgnutih dijelova nacije. Klasičan primjer su ratovi koje je preduzimao Napoleon u ime, i pod devizama velike francuske revolucije. Znamo takođe da nijedna velika nacionalna država u Evropi nije iznevjerila ideju nacionalne veličine, i da su evropske države pod parolom oslobođenja i ujedinjenja otrgnutih i porobljenih dijelova svoga naroda vodile agresivne ratove za osvajanje tuđih teritorija. U društvenoj je prirodi buržoazije da eksploatiše, da ostvaruje profite i ekstraprofite, da kapitalu širi prostor njegove reprodukcije. S toga se ona ne zadovoljava samo time da dominira na unutrašnjem nacionalnom tržištu, već teži za ekonomskom i političkom ekspanzijom na inostrane teritorije na kojima žive njihove nacionalno obespravljene manjine,

najprije na susjedne koje redovno treba da izdrže pritisak propagande nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja prije nego što dođe do njihovog osvajanja i priključenja.

Svjetska istorija je puna takvih primjera, pa zato i možemo govoriti da je ovdje riječ o istorijskoj zakonitosti, koja se na njima potvrđuje i manifestira. Otuda se sa istim pojavama susrećemo i kod malih nacionalnih država.

Još u ustancima protiv Turaka, u revolucionarnim borbama za nacionalno oslobođenje srpskog naroda izražena je težnja da slobodna srpska nacionalna država u svojim granicama, pored ostalog, obuhvati i teritorije Bosne i Hercegovine. U tome, dakako, ne treba pro primo gledati osvajačke elemente i tendencije, već, prije svega, jedan pravac srpske revolucije. Kasnije, kada kao rezultat srpskih ustanaka u Kneževini Srbiji zaživi slobodna nacionalna država, u težnjama Srbije prema Bosni sve više će dolaziti do izražaja interesi njene birokratije i buržoazije da svoju političku vlast prošire i na ovu teritoriju, da Bosnu i Hercegovinu nacionalno, politički i ekonomski integriraju u srpsku državu. U nacionalnim programima svih znamenitih srpskih buržoaskih političara i državnika Bosna i Hercegovina se kao jedna od »srpskih zemalja« obavezno nalazila u sklopu Srbije. Više od jednog stoljeća srpska buržoazija bila je nosilac ideje Velike Srbije. Dosljedna ovoj koncepciji, srpska buržoazija u cjelini, u Srbiji i izvan Srbije, ostaće u svim razdobljima od trenutka proglašenja Kneževine Srbije, preko kraljevine Srbije, do pojave kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije. Pa i poslije svoga poraza, koji je kao saveznik fašističkog okupatora zajedno sa njim doživjela u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, ona će ostati privržena ovoj istorijski propaloj ideji, u čemu iznova nalazimo potvrdu da istorija u svome progresivnom kretanju zajedno sa preživjelim klasama odbacuje i njihove ideje i programe.

Ideja o hrvatskoj Bosni i Hercegovini stara je isto toliko koliko i misao o hrvatskoj nacionalnoj državi koju nalazimo kod cijele plejade građanskih hrvatskih političara i državnika. Prvobitno, ona je više izraz maglovitosti hrvatskog nacionalnog pokreta, dok buržoazija još nema čvrsto tle pod nogama, nego težnje za proširenjem hrvatske nacionalne teritorije, za obrazovanjem hrvatske države sastavljene od svih hrvatskih zemalja. Svi programi Velike Hrvatske, koje nam pruža buržoaska epoha hrvatske istorije, obuhvataju Bosnu i Hercegovinu kao »staru hrvatsku zemlju«. Štaviše, Bosni i Hercegovini pripada u njima kapitalno mjesto, jer ideja Velike Hrvatske nije moguća bez Bosne i Hercegovine — kao što bez Bosne i Hercegovine nije bila moguća ni ideja Velike Srbije. Međutim, u svim svojim istorijskim fazama koje je prošla, ideja Velike Hrvatske nije imala isti sadržaj i značaj. Neophodno je razlikovati težnju za ujedinjenjem hrvatskog naroda, koji je živio razdvojen i potčinjen u nekoliko tuđih država, težnju koja je prirodna potreba svake nacije, od agresivnog nacionalističkog programa, koji, pozivajući se na istorijsko državno pravo, za hrvatsku državu traži sve teritorije na kojima hrvatski narod čini, čak, izrazitu manjinu njihovog stanovništva izmiješanog sa stanovništvom drugih naroda. Pokazalo se da je i hrvatska buržoazija iznevjerila demokratsku ideju nacionalne slobode, nezavisnosti i ravnopravnosti, koju je bila istakla u fazi slamanja feudalnih društvenih stega u borbi za ukidanje tuđinske dominacije i nacionalno oslobođenje, i da je postala nosilac velikohrvatskog nacionalizma kome su, kao i velikosrpskoj ideji, tuđi misao i praksa nacionalne ravnopravnosti, pa zbog toga nastoji da

svoje klasne privilegije u društvu osigura privilegisanim statusom svoje nacije. Okupaciju Bosne i Hercegovine 1878. i zatim aneksiju ovih pokrajina 1908. protagonisti velikohrvatske ideje ocijenili su kao realnu istorijsku šansu ostvarenja Velike Hrvatske. I kasnije, u svim istorijskim značajnim momentima hrvatska buržoazija ostaće vjerna ideji Velike Hrvatske i zastupaće je sve dok bude sposobna da brani svoje klasne interese.

Tako je klasni interes buržoazije, kako srpske tako i hrvatske, bio inspirativni izvor njihovih nacionalnih i nacionalističkih programa. Društvo koje je počivalo na odnosima klasnih suprotnosti i eksploatacije nije moglo pružiti i obezbijediti uslove nacionalne ravnopravnosti i slobodnog razvitka nacija. Buržoazije jugoslavenskih naroda pale su na ovom istorijskom ispituu, jer njihovi klasni interesi nisu mogli postati osnova zajedničkih interesa jugoslavenskih nacija.

Jedinstvo jugoslavenskih naroda uopšte, i naroda Bosne i Hercegovine posebno, mogla je obnoviti i uspostaviti društvena klasa, čiji društveni interes ne dolazi u suprotnost sa načelom i praksom nacionalne ravnopravnosti, klasa koja prirodom svoga društvenog bića, jer teži ukidanju svakog oblika eksploatacije čovjeka, svojim vlastitim oslobođenjem nosi istovremeno i oslobođenje čovjeku jedinki, tj. građaninu i nacionalnoj zajednici čiji je ona organski dio. Suprotno buržoaziji, čiji je klasni egoizam faktor razjedinjavanja naroda i zaoštavanja nacionalnih suprotnosti, u društvenoj prirodi radničke klase je težnja da ujedinjuje, da integrira, težnja za prevazilaženjem nacionalnih suprotnosti, za povezivanjem i spajanjem naroda. Zato se i moglo dogoditi da je pod vođstvom političke avangarde radničke klase, Komunističke partije obnovljena Jugoslavija, ali sada na novim društvenim i političkim osnovama. Organizator narodnooslobodilačke borbe protiv fašističkih okupatora, Komunistička partija je u uslovima narodnooslobodilačkog rata i revolucije odigrala ulogu katalizatora istorijskih težnji jugoslavenskih naroda za ujedinjenjem, koje nije plod kratkovjekih političkih nagodaba i kompromisa, već izraz jednog procesa čiju istorijsku sadržinu, smisao i perspektivu bitno opredjeljuje radnička klasa. Desilo se, moglo bi se reći, istorijsko čudo. Najprogonjenija politička organizacija u Kraljevini Jugoslaviji, u trenutku njenog rasula i raspada pod udarcima okupatora, pojavljuje se kao inspirator, organizator i odlučujući činilac obnove jugoslavenske države, ali to je sada nova država, u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji stvorena država, zajednica ravnopravnih naroda u kojoj socijalistički društveni odnosi onemogućavaju prevlast tendencija za povlaštenim položajem bilo koje nacije. Tzv. istorijsko čudo bilo je, u stvari, izraz društvene zakonitosti, da je silaženje sa jugoslavenske istorijske pozornice reakcionarne buržoazije bilo praćeno usponom revolucionarne radničke klase. Taj istorijski trenutak najavila je Komunistička partija Jugoslavije pozivajući radničku klasu i sve narode Jugoslavije u oslobodilačku borbu protiv fašističkih okupatora. Djelujući više od dvije decenije u mnogonacionalnoj zemlji, u kojoj je kapitalističku eksploataciju dopunjavalo nacionalno ugnjetavanje, KPJ je poslije izvjesnog lutanja razumjela i osjetila veliki značaj koji nacionalno pitanje ima u borbi jugoslavenske radničke klase za socijalizam. Poznato je da je u prvim godinama svoga postojanja KPJ stajala na stanovištu da je nacionalno pitanje prevashodno stvar buržoazije i da radničku klasu treba sačuvati od ideologije nacionalizma, kome je ona takođe podložna zahvaljujući svome društvenom porijeklu i svojoj relativno niskoj društvenoj svijesti. U to vrijeme KPJ je

zastupala tezu o jedinstvenom jugoslavenskom narodu, koju ona nije prosto preuzela sa buržoaskim i socijaldemokratskim ideološkim prtljagom i uticajima, nego je ovu tezu takođe prihvatila u skladu sa prirodnim potrebama i težnjama radničke klase ka jedinstvu, koheziji i integraciji. Ali je KPJ uskoro, potvrđujući se kao partija eksploatisanih i ugnjetenih, isto tako prirodno, svojom revolucionarnom strategijom morala obuhvatiti i borbu nacionalno potlačenih naroda Jugoslavije. Pokazalo se da je buržoazija bila nesposobna da u novoj višnacionalnoj državi obezbijedi njenim narodima uslove političke ravnopravnosti. Naprotiv, svojom klasnom vladavinom ona je zavela sistem nacionalne neravnopravnosti i nacionalnog ugnjetavanja. Revolucionarna klasna borba proletarijata protiv buržoazije kao eksploata-tora ne bi bila potpuna ako ne bi simultano bila borba protiv svih oblika eksploatacije i ugnjetavanja. Istorija Komunističke partije Jugoslavije potvrđuje istinitost Marksove misli da borbom za sopstveno oslobođenje radnička klasa nosi oslobođenje čovječanstvu. Drugim riječima oslobođenje radničke klase podrazumijeva stvarno oslobođenje čovjeka, koje je uvijek konkretno oslobođenje, pa se ta konkretnost nužno javlja i kao nacionalna konkretnost. Tako je Komunistička partija Jugoslavije pripremala i izvodila revoluciju sa ciljem da obori buržoaziju, koja je bila klasični klasni protivnik proletarijata i koja je, zahvaljujući istorijskom razvitku, kao i evoluciji u sopstvenoj društvenoj prirodi, postala nosilac nacionalnog ugnjetavanja, tj. protivnik nacionalne slobode i ravnopravnosti nacija. U uslovima fašističke okupacije zemlje, kada se silom i logikom svoga klasnog i političkog položaja jugoslavenska buržoazija našla u bloku sa okupatorom, kada je borba za nacionalni opstanak i nacionalno oslobođenje takođe istorijskom nužnošću izbila u prvi plan i svojim ukupnim sadržajem ispunila istorijski trenutak, označivši početak novog istorijskog razdoblja, KPJ je za sve porobljene narode Jugoslavije bila jedina realna nada i snaga da će se oni u nametnutoj i neravnoj borbi održati i za novi život osposobiti. Okolnosti u kojima je morala da djeluje politički uticale su da KPJ iz političke avangarde proletarijata izraste u organizatora i rukovodeću snagu narodnooslobodilačkog pokreta, da od revolucionarnog vođe radničke klase izraste u opštepriznatog revolucionarnog vođu nacija, da u procesu socijalističkog društvenog preobražaja postane politička organizacija svih naroda Jugoslavije zajedno i svakog od njih posebno. Nije razvijenost radničke klase u jugoslavenskom društvu uoči drugog svjetskog rata bila onaj faktor koji je Komunističku partiju Jugoslavije činio sposobnom i doraslom velikim zadacima i događajima u momentu prave nacionalne katastrofe i tragedije. Ali, ni nerazvijenost njene osnovne društvene poluge i objektivne baze, industrijskog proletarijata, nije predstavljala nepremostivu smetnju da se KPJ revolucionarno uključi u veoma složenu situaciju i odnose i vremenom da postane najuticajniji subjekat istorijskih tokova. Bio bi to sterilni dogmatizam i šematizam u bitno izmijenjenim uslovima insistirati i produžiti sa parolama protiv buržoazije, kada je ova pred fašističkim okupatorom već bila kapitulirala, a sudbina zemlje i naroda bila ne u njenim, već u rukama okupatora. KPJ je osjetila i shvatila istorijski trenutak i pred narode Jugoslavije, radničku klasu i omladinu izišla sa pozivom u narodnooslobodilačku borbu. Samo je ostvarenjem ove strategije bilo moguće da narodi Jugoslavije svoju sudbinu uzmu u sopstvene ruke. Osnivanje AVNOJ-a u Bihaću, novembra 1942. godine, a zatim zemaljskih antifašističkih vijeća potvrđivalo je ne samo političku realnost

generalne linije KPJ nego i realizaciju istorijskih težnji naroda Jugoslavije da žive zajedno, slobodni i ravnopravni. Time su bili stvoreni preduslovi takvom razmahu narodnooslobodilačke borbe, koja će u postavnojevskom toku, istina neravnomjerno — upravo kako je i jedino istorijski bilo moguće — obuhvatiti široke mase svih naroda Jugoslavije.

Stvaranje ZAVNOBiH-a proširilo je perspektivu narodima Bosne i Hercegovine i izvršilo nesumnjivo veliki uticaj na narodnooslobodilački pokret u smislu njegovog jačanja. U svijesti nosilaca, pripadnika i učesnika narodnooslobodilačkog pokreta ocrtavale su se konture nove Bosne i Hercegovine, revolucionarne prema svim prethodnim istorijskim rješenjima, demokratske po društvenim snagama čije je ona djelo, progresivne po realnim mogućnostima i šansama koje je za budućnost otvarala. Time je ZAVNOBiH stvarno značio onaj dugo pripremani i očekivani istorijski korak u pravcu vraćanja Bosne i Hercegovine samoj sebi, svome autentičnom istorijskom izvoru, svome istorijskom biću — narodima Bosne i Hercegovine, sada revolucionarno ujedinjenim da bi sami stvarali svoju istoriju. Činjenica je da je ovaj istorijski korak u Bosni i Hercegovini učinio narodnooslobodilački pokret na čelu sa Komunističkom partijom. Ovaj momenat podvlačimo stoga što se i na primjeru Bosne i Hercegovine potvrđuje i reljefno izražava specifičnost uslova u kojima je KPJ morala da ostvaruje svoju revolucionarnu strategiju. Naime, ono što je u tom pogledu karakteristično za Jugoslaviju, još jače se manifestira u Bosni i Hercegovini — nerazvijenost radničke klase, posebno njenog industrijskog sastava. Razumije se, ovaj istorijski faktor dolazio je do izražaja i u društvenoj strukturi Komunističke partije u Bosni i Hercegovini, koja je u tome pogledu u Bosni i Hercegovini bila manje radnička partija nego u nekim drugim zemljama Jugoslavije. Iako se ovaj momenat ne može zanemarivati, ostaje tvrdnja da je upravo istorijska zasluga KPJ u Bosni i Hercegovini što je pod njenim rukovodstvom ostvareno ujedinjenje naroda Bosne i Hercegovine. Već smo podvukli da je radničkoj klasi immanentna težnja za društvenom kohezijom i ona djeluje u tome smislu i kada je relativno nerazvijena i sa skučenom industrijskom strukturom, kakva je neosporno bila u Bosni i Hercegovini u vrijeme narodnooslobodilačkog rata. Kao inspirator bratstva, kao integracioni i ujedinjujući faktor, Komunistička partija je u Bosni i Hercegovini djelovala više svojom proleterskom, marksističkom ideologijom, svojom revolucionarnom političkom linijom, nego širinom proleterske strukture svoje društvene baze iz koje se u narodnooslobodilačkoj borbi podizala i obnavljala. Kao politički izraz bratstva naroda Bosne i Hercegovine, kao istorijski čin kojim se Bosna i Hercegovina dobrovoljno ujedinjuje i svrstava u zajednicu ravnopravnih naroda Jugoslavije, ZAVNOBiH predstavlja jedan od najznačajnijih datuma u istoriji Komunističke partije u Bosni i Hercegovini i istovremeno početak nove epohe u istoriji naroda Bosne i Hercegovine. Kao ovaploćenje ideja koje je KPJ unosila u sve radne slojeve jugoslavenskog društva, kao i u sve narode Jugoslavije, ZAVNOBiH je takođe neodvojiv od revolucionarnih stremljenja i istorije KPJ, kao što je istovremeno djelo i plod oslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije. Izražavajući istorijske tendencije proletarijata za sopstvenim oslobođenjem na putu stvaranja slobodnog ljudskog društva, Komunistička partija u Bosni i Hercegovini pronašla je u ZAVNOBiH-u onaj istorijski oblik u kome se radnička klasa po Marksovim riječima podiže do nacionalne klase i počinje da konstituiše kao nacija. Imajući pred očima poli-

tičku i društvenu situaciju Evrope uoči revolucije 1848. godine, Marks je sasvim tačno sagledao istorijsku ulogu i perspektivu proletarijata, koji je već u njegovo vrijeme izrastao u vodeću snagu društva i društvenog progressa i tako postajao reprezentant svih progresivnih društvenih struktura, reprezentant nacije. Više od jednog stoljeća od pojave Komunističkog manifesta pruža nam obilje istorijskog materijala za tvrdnju da je proletarijat u savremenom društvu, naročito u njegovim razvijenim regijama, od potisnute klase koja se borila za pravo na opstanak došao u položaj »nacionalne klase«, kada čak i u zemljama gdje se ne nalazi na političkom kormilu predstavlja najznačajniji faktor nacionalnog razvitka. Ovaj proces u kome se radnička klasa u Bosni i Hercegovini »podize do nacionalne klase i konstituise u naciju« traje više od četvrt vijeka, od početka NOB-e, preko ZAVNOBiH-a, do pojave Narodne Republike i zatim Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, i u tome razdoblju radnička klasa u Bosni i Hercegovini je od relativno nerazvijene izrasla u modernu i razvijenu društvenu klasu.²⁾ Istovremeno, istorijski uslovi opredijelili su da se Republika Bosna i Hercegovina konstituise na višenacionalnoj, a ne na mononacionalnoj osnovi. Pa ipak, višenacionalna baza, štaviše internacionalno biće Republike Bosne i Hercegovine ne uklanja njen nacionalni karakter, o kome možemo govoriti i koji prvenstveno treba razumjeti u smislu Manifesta Komunističke partije. Osim toga, Republika Bosna i Hercegovina je nacionalna republika i u tome smislu što je republika svakog od njenih naroda, njihova trajna zajednica. Kao takva, ona je postala istorijska realnost zahvaljujući, prije svega, činjenici što se nacionalna ravnopravnost naroda Bosne i Hercegovine sada temelji na društvenoj i političkoj jednakosti njenih građana. Samo u društvu u kome vlada društvena i politička jednakost građana postoje preduslovi za ravnopravnost naroda u državi. Od stepena ljudske slobode i društvene jednakosti građana zavisi stepen slobode i ravnopravnosti naroda. Istorijski smisao i poziv Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine je da bude nosilac brat-

²⁾ Ovu interpretaciju Marksove teze o podizanju radničke klase do nacionalne klase i njenom konstituisanju u naciju u periodu narodnooslobodilačkog rata, revolucije i izgradnje socijalističkih društvenih odnosa u Bosni i Hercegovini, pogrešno bi bilo shvatiti u smislu teze o bosanskoj naciji. Radnička klasa u Bosni i Hercegovini u pomenutom periodu ne konstituise jedinstvenu, bosansku naciju, već njeno »podizanje u nacionalnu klasu i konstituisanje u naciju«, znači da je ona došla na čelo društvenog, nacionalnog razvitka u Bosni i Hercegovini i postala vodeća snaga u bosanskom društvu. Time su, upravo, stvoreni uslovi za nacionalnu ravnopravnost u društvenoj praksi i razvitku Bosne i Hercegovine. Međutim, činjenica da je radnička klasa došla u položaj da bitno utiče na pravac društvenog razvitka ima istorijski značaj ne samo za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti nego se ona sada, upravo obezbjeđujući uslove za nacionalnu ravnopravnost, javlja kao objektivni nosilac i stvarni ferment demokratskog i progresivnog procesa zbližavanja, povezivanja i spajanja naroda, procesa koji se ne zatvara i ne može zatvoriti u granice Bosne i Hercegovine, niti bilo koje druge jugoslavenske republike, jer je to objektivni društveni proces. Ovdje takođe valja naglasiti da u navedenom procesu ne treba tražiti elemente i dokaze za formiranje jedne nove iz postojećih nacija. Proces se nalazi na samom početku i ne nudi ni elementarne podatke za pouzdane naučne anticipacije. Ostajući na području objektivnog, istorijski datog, izvjesno je da konstituisanje radničke klase u naciju ne znači da ona formira nacionalno društvo za koje su karakteristični klasni i nacionalni antagonizmi, već obratno, u njegovim unutrašnjim, kao i u njegovim spoljnim odnosima nacionalno društvo ona negira i transformira u socijalističko, ljudsko društvo, negirajući istovremeno objektivne društvene izvore pomenutih antagonizama.

stva među narodima, tj. internacionalizma, koga nema bez nacionalne slobode i nacionalne ravnopravnosti, a ni prvog ni drugog bez slobodnog čovjeka. Izvorni preteča SR BiH, ZAVNOBiH je na ovome geografskom području istorijski obilježio početak ere slobodnih građana i ravnopravnih naroda Bosne i Hercegovine. Komunistička partija i radnička klasa ispunjavaju je duhom demokratskog i samoupravnog socijalizma i daju joj socijalistički, humani lik.

Summary

In the form of a concise retrospect of the modern historical development of the peoples of Bosnia and Herzegovina, the author deals with the historical and political roots of ZAVNOBiH (The Legislative Antifascist Council of the Peoples' Liberation of Bosnia and Herzegovina), which marks the appearance of Bosnia and Herzegovina in the contemporary stage of its history, and which — according to the author — represents a specific form of national disalienation of the peoples of Bosnia and Herzegovina. The basic thesis of this paper is founded on the idea that equality of peoples is essentially conditioned by the form of social relationships: equality of peoples is impossible in a society founded on exploitation of man by man. Abolition of exploitation and social discrimination is the elementary condition for equality among nations. Only in the society which is governed by social and political equality of citizen, there exist the preconditions for equality of peoples within the state. The degree of freedom and equality of peoples is strictly dependent on the degree of human freedom and social equality of citizens. The original predecessor of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina, the ZAVNOBiH, has — in this territory — historically marked the beginning of the era of free citizens and equal peoples of Bosnia and Herzegovina.

* ZAVNOBiH — Legislative Antifascist Council of National Liberation of Bosnia and Herzegovina.